

Joan Borja i Sanz
Universitat d'Alacant

Els dimonis constitueixen —si més no en les cultures cristianes— la representació del mal per antonomàsia. Són, de fet, l'*encarnació* del mal: de la mateixa manera que Déu, la Mare de Déu, els àngels, els arcàngels, les santes i els sants personifiquen, paral·lelament, el bé. I aquesta sabuda distinció dicotòmica entre el mal i el bé —entre el pecat i la virtut, la iniquitat i l'honradesa, el vici i la probitat, etc.— es projecta de manera evident, per mitjà de les corresponents personificacions, en el maniqueisme dels personatges protagonistes de les narracions de tradició oral. En les rondalles, per exemple, els personatges normalment no ofereixen una gran sofisticació ni una enorme complexitat de matisos psicològics: els herois, tanmateix, són un compendi (positiu) d'integritat, valor i decència; i els seus antagonistes, per contra, representen un veritable model (negatiu) de malignitat, abjecció i vilesa. No ens ha d'estranyar, per aquest motiu, que entre els antagonistes dels relats tradicionals de transmissió oral aparega amb freqüència la figura del dimoni, oposada a la dels herois o les heroïnes protagonistes.

En aquesta aportació ens proposem de dur a terme, des de perspectives epistemològiques pròpies de l'etnopoètica, un estudi dels personatges que, d'una manera o una altra, assumeixen funcions narratives de representació del mal en el conjunt dels trenta-sis relats que configuren les *Rondalles valencianes* de l'escriptor valencià Enric Valor i Vives (2011-2000), amb una atenció especial als diversos dimonis que hi apareixen: Capralenc el Fi (en la rondalla «El jugador de Petrer»); Banyatorta, Potallarga i Cua-roscada (en «El ferrer de Bèlgida»); el Dimoni Major (d'«El llenyater de Fortaleny»); el dimoni dels tres cabells d'or (en «El xiquet que va nèixer de peus»); el dimoni de la Blasca (en «Abella») i el «dimoniet del dimoni» que se li apareix a l'oncle Porra a la serra de Penàguila (en «El dimoni fumador»).

D'entrada, resulta digne de remarcar l'enginy que Enric Valor exhibeix en els noms propis que elegeix per a alguns dels seus personatges malvolents, inspirats sovint en la toponímia o la fitonímia. Així, per exemple, les germanes egoistes, envejoses i malfactores de la protagonista d'«Abella» es diuen *Girgo-laina* i *Murgulina*: noms derivats de dos tipus concrets de bolets: les *gírgoles* i les *múrgoles*. El malvat antagonista d'«El Gegant del Romaní» pren el nom, com se

1 Aquesta publicació és part del projecte d'I+D+i PGC2018-093993-B-I00 (MCIU/AEI/FEDER, UE) Literatura popular catalana: gèneros, conceptos y definiciones, finançat per MCIN/ AEI/10.13039/501100011033/ i per FEDER Una manera de fer Europa.

sap, d'aquesta aromàtica i abundantíssima planta de la família de les lamiàcies (*Salvia rosmarinus*), atés que el terrible ogre té uns cabells que es confonen amb aquest tipus d'arbust. Semblantment s'esdevé amb el personatge «de cara bellíssima però diabòlica, maligna» (Valor 1975: 379) que custodia la caixa de les Caterinetes en «El castell d'Entorn i no Entorn»: la «reina Argelagaina», un nom que remet a l'espinosa planta de la família de les fabàcies (*Genista scorpius*). Quant a la toponímia, la venjativa bruixa Safranera d'«El rei Astoret», tot i evocar en primera instància elements com el safrà o el sofre, deu el seu nom, en realitat, a la penya de la Safra que es troba al municipi fronterer de Monòver (Vinalopó Mitjà); el dimoni de la Blasca, que trau el cap en un moment determinat de la narració d'«Abella», deu el seu nom a la penya de la Blasca, de la serra Fenossosa, al terme de Banyeres de Mariola (l'Alcoià); i l'inquietant dimoni Capralenc el Fi, d'«El jugador de Petrer», sembla evocar amb el nom la idea demoníaca del boc o de la cabra, però refereix, en realitat, una partida del terme de Petrer anomenada, precisament, Caprala.² Així, doncs, l'explícita voluntat d'Enric Valor de «nacionalitzar» les rondalles³ es fa palesa, fins i tot, en la denominació dels personatges.

Però tornem als dimonis. En les *Rondalles* de Valor aquests personatges, d'acord amb una profusa tradició popular, són caracteritzats amb elements pertorbadors, com ara l'efecte inquietant d'uns ulls com brases, capaçs d'emetre llum, o unes petites banyes al cap, més o menys dissimulades. Aquest és el cas, per exemple, del dimoni que s'apareix a l'oncle Porra en «El dimoni fumador»:

Es torbà un poc el caçador, i li va mirar la cara. ¡Déu del cel! ¡Dels ulls d'aquell home eixia llum, llum de veres, que li donava, a Porra, com una calor! I davall la muntera, mal estacada al cap, li va descobrir les puntetes de dues banyes.

«És un dimoni», es digué Porra tremolant (Valor 1975: 210).⁴

Es tracta, en aquesta rondalla, d'un dimoni que acaba de tornar al món després de molts anys tancat en una cel·la de castic a l'infern i que, per això mateix, no sap què és una escopeta. L'oncle Porra aprofita la circumstància per a fer-li creure a

2 De fet, la ubicació geogràfica d'aquesta partida, situada per damunt dels 600 metres d'altitud, esdevé un element narrativament significatiu pel fet que els garrofers no creixen a partir d'aquestes altituds a l'àrea mediterrània i, en conseqüència, el dimoni Capralenc no coneix aquest arbre.

3 El verb «nacionalitzar» és del mateix Enric Valor, el qual va reconèixer que aquest afany per adscriure geogràficament i culturalment les narracions de les *Rondalles valencianes* va ser, juntament amb el tractament lingüístic i el gust per la descripció, un dels tres «designis o intencions» que «van presidir la redacció literària dels temes trobats en boca de muntanyesos i pobletans d'aquelles belles terres». Per això, explica: «les he situades en muntanyes o costes conegudes pertanyents a pobles de so i arrel valencians» (Valor 1999: 23-24).

4 Citem per la versió definitiva de les *Rondalles valencianes* en els dos primers volums de l'*Obra literària completa* d'Enric Valor (Gorg, 1975 i 1976), tot i que la primera edició d'«El dimoni fumador» va ser en *Meravelles i picardies. Rondalles valencianes*, 1 (Valor 1964: 87-95).

aquell «dimoniet del dimoni» que l'escopeta que porta al muscle és una pipa que serveix per a fumar.

—Fumar és beure fum. ¿Tu no n'has begut mai?

—És clar —féu el dimoni—. Allà avall on nosaltres vivim, no hi ha res més que foc i fum. Però el fum se't fica en els ulls i en la gola, i no dona mai gens de gust.

—Ací és una altra cosa —continuà Porra—: ací cremem les fulles d'una planta plena d'oloretos i n'engolim el fum, i se't puja al cap i te l'omple de meravelles: et trobes en el Paradís Terrenal. Al sentir allò del Paradís, al dimoni li va caure la muntera i féu una rialla d'excitació.

—Vegem, vegem! —digué pressós.

Porra li allargà l'escopeta sense soltar-la de la culata.

—Fica't el canó dins la boca. Ací baix l'he carregada d'aqueixa herba. Tu, xucla-li fort.

Aquell babau de l'Infern es va posar a xuclar per la punta del canó.

—No trac fum! —va dir a l'acte.

—Xucla, xucla! —seguia rient-se-li Porra—. I mentrestant amartellava l'arma.

El dimoni es tragué el canó de la boca una vegada més i preguntà:

—És cert que veuré el Paradís?

—Xucla i calla. Paradís i estrelles i de tot veuràs! Ja me'n tornaràs la resposta!... I prepara't, que et done foc!

El dimoni tornà a xuclar.

Tot rient, tot rient, Porra estirà la clau i va soltar el tir, i se sentí un tro fortíssim, descompassat, com si haguessen esclatat cent barrils de pólvora de moros i cristians (Valor 1975: 211).

Veiem, per tant, que, gràcies a l'engany de fer creure que l'escopeta és una pipa per a fumar, l'oncle Porra aconsegueix desfer-se de l'amenaça d'aquell dimoni, el qual va restar «sense cap i ballant, vinga de ballar, tot fent estranyes contorsions i horrorosos bots». (Valor 1975: 212)

No millor parats resulten els dimonis de la rondalla «El llenyater de Fortaleny», que podem adscriure al tipus ATU 330, «The Smith and the Devil» (Uther 2004, vol. 1: 219). En aquest cas, el protagonista, Pauet, després d'aconseguir el benefici de viure durant mil quatre-cents quaranta anys, és portat per «l'ossuda i descarnada Mort» cap a l'infern, on quatre dimonis l'esperen:

Tot seguit, se sentí portat pels aires i s'adonà que l'entraven en un avenc fondíssim, que ell coneixia, de les serres de Simat. I, a la fi, van fer cap a una cova immensa, al fons de la qual sòbria una porta tota flamejant. Quatre dimonis endrecers i grotescs eixiren per ell. Llavors la Mort va desaparèixer (Valor 1975: 51).⁵

Tanmateix, com que la Mort li ha concedit l'oportunitat de preparar el viatge, Pauet hi ha portat un sac màgic al qual entra tot allò que ell vol (i no en pot eixir sense el seu permís), i també un martell prodigiós que ningú no li pot prendre. I és amb l'ajuda d'aquests dos elements que fa escarmentar tots els dimonis de l'infern, començant pels dimonis que l'han vingut a rebre i acabant pel mateix Di-

5 La primera edició d'«El llenyater de Fortaleny» es produeix, precisament, amb la publicació del primer volum de l'*Obra literària completa*, el 1975.

moni Major, «molt elegant, amb un mantell de foc, les banyes daurades i la barba llarga i punxeguda com la d'un boc»:

Pauet, amb sac i martell; ells, tot udolant que eixordaven. L'entren en les sales de foc i es posen a punxar-lo amb ferros roents. Però a les primeres burxades, Pauet pega un crit i comença a martellades, aquest vull l'altre no vull, i me'ls tomba tots per terra amb el cap roig. Després diu: —Ara vull parlar amb el Dimoni Major.

—Ací em tens —aquell sortint de dins una caverna fortament enllumenada.

Anava molt elegant, amb un mantell de foc, les banyes daurades i la barba llarga i punxeguda com la d'un boc. Pauet fa:

—Quina fatxa! Au, fica't dins del sac!

Què has dit? El Dimoni Major es sent arrabassat com per un vent terrible i es troba ensacat, que no veia res ni podia bellugar-se allí dins. Llavors, Pauet tanca el sac amb el cordell, el lliga bé i es posa despiadadament a pegar-li fortes martellades.

—Oi, oi! —es queixava Satanàs—. No ho puc resistir! ¡Em trencarà banyes i tot! Lleveu-li el martell!

S'acosten els dimonis, però, només tocaven el martell, pegaven de tòcs en terra. El llenyater reia a boca plena:

—No sigueu borinots! El martell està beneït; no me'l podreu llevar.

I continuava: bem, bem! Martellades al Dimoni Major!

—¡Tireu-lo, tireu-lo d'ací; tireu-lo de l'infern i que se'n vaja on vulga! —mana aquest.

En vista d'açò, Pauet consent. Destapa el sac, ix el Dimoni Major coixejan i amb el cap fet un sant Llàtzer de bonys i trinxets, i me'l deixa anar tot victoriós (Valor 1975: 51-52).

Gràcies a aquesta hàbil estratègia —no exempta d'un punt de crueltat i tot—, Pauet no solament aconseguirà evitar l'ingrés a l'infern sinó que, enganyant després el mateix sant Pere, aconseguirà finalment entrar al cel i quedar-se tota l'eternitat en la glòria. No difereix molt d'aquest tracte impietós que Pauet infringeix als dimonis al que també els oferirà Toni, el protagonista de la rondalla «El ferrer de Bèlgida»: un home «més dur que el mateix ferro que treballava», «deseixit [...], alt i fort com solen ser-ho els d'aquest ofici» (Valor, 1975, 185). No debades, «El ferrer de Bèlgida» és una rondalla que comparteix amb «El llenyater de Fortaleny», ben mirat, una mateixa adscripció al ja referit motiu universal ATU 330, «The Smith and the Devil».⁶

Tanmateix, en el cas de Toni, no és la Mort qui porta el protagonista a l'infern, sinó directament un dimoni: el dimoni En Banyatorta.

6 Aquest títol ha estat traduït al català, ben significativament, com «El ferrer venç el diable amb el seu enginy». Tot i que Oriol i Pujol van mantenir en l'*Índex tipològic de la rondalla catalana* (2003: 103) la denominació «El ferrer allunya el diable», traducció literal del corresponent tipus Aarner-Thompson («The Smith Outwits the Devil»), una vegada publicat l'any següent *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography* (Uther 2004) —en què se suprimeixen els subtipus 330A, 330B, 330C, 330D i 330* i s'unifiquen en un únic i reformulat tipus 330—, van optar per traduir aquest ATU 330 en la base de dades en línia Rondcat [<http://rondcat.arxiudedefolklore.cat/>] amb aquesta explícita i expressiva frase: «El ferrer venç el diable amb el seu enginy».

Toni, d'allí a poc, tot sol com s'havia quedat i colgat en el llit, veu que s'obre la porta del dormitori i que entra un home molt estranyament vestit i de rostre maligne. Era el dimoni, un dimoni de tants, que li deien En Banyatorta. El ferrer, és clar, li va conèixer la diabòlica retirada, perquè ell de babau no tenia res.

—Véns per mi? —li pregunta.

—Sí, per tu vinc (Valor 1975: 193-194).⁷

Com que Toni disposa de la complicitat i l'ajuda de sant Pere, s'hi aclama per poder burlar i enganyar aquell dimoni que l'ha vingut a trobar:

Quan se'n baixa el dimoni, Toni diu de pensament: «Pere, estic en un pas estret... Fes que caiga dins la gerra del vi i que no se'n puga eixir si no ho mane jo».

[...]

En Banyatorta destapa la gerra des d'un pedrís de la vora, i, sense saber com, rellisca i cau cap a dins, i la tapadora es queda encaixada com si res... tapant de nou la gerra. Ell, de dins, la tupava amb el cap, però aquella tapadora semblava pesar mil arroves (Valor 1975: 194).

D'aquesta manera, Toni, el ferrer de Bèlgida, aconsegueix el compromís del dimoni En Banyatorta de tornar-se'n a l'infern sense emportar-se'l:

Aleshores pogué el dimoni alçar la tapadora. Ell, que bota, puja l'escaleta corrents i passa per davant del dormitori com un coet, renegant i tirant sofre pel nas i per la boca. I, en cosa d'uns segons, per un badall que hi havia prop de la casa, al darrere d'una tàpia, es clava en les entranyes de la terra, i, pel seu temps —no massa—, arriba a l'infern. De seguida demana parlar amb el Dimoni Major, que el va rebre en una cambreta tota vermella de flama.

—Passa, passa, Banyatorta... Que no el portes? —demana l'amo dels dimonis al veure'l. (En Banyatorta encara feia una fortor de vi, que tombava).

—Amo, el ferrer de Bèlgida és més diable que tots nosaltres... Jo no torne per ell.

Li ho conta tot, fil per agulla.

—Bé; n'enviarem un altre allà amunt.

En Potallarga, un dimoniet molt animós, al sentir-ho per la porta entreoberta del recambró, va i diu pel badall:

—Demà, si l'amo m'hi deixa, aniré jo per Toni el ferrer.

I així va succeir (Valor 1975: 195).

Però aquest segon dimoni, En Potallarga, no aconsegueix un èxit major que el d'En Banyatorta. Quan aquest segon dimoni arriba a l'habitació del ferrer, aquest últim troba la manera d'enganyar-lo, novament amb l'ajuda de sant Pere:

Toni [...] simula un colp de tos i un poc de mareig, que bé que li venia; i, mentrestant, prega de pensament: «Pere, fes que aqueixa cadira que hi ha als peus del llit s'ompliga de punxes d'acer i que s'hi assente el dimoni i que no puga alçar-se si no ho mane jo» (Valor 1975: 195).

7 Com en el cas d'«El llenyater de Fortaleny», la primera edició d'«El ferrer de Bèlgida» es produeix, també, amb motiu de la publicació del primer volum de l'*Obra literària completa*, el 1975.

Amb aquesta argücia, Toni aconseguirà, a canvi de deixar-lo alçar-se de la tortuosa cadira, que Potallarga se'n torne a l'infern sense endur-se-l'hi. Però el Dimoni Major no desisteix i envia encara a cal ferrer un tercer dimoni: En Cua-roscada. Per desfer-se d'aquest tercer dimoni, Toni farà servir el clàssic motiu de l'arbre del qual no pot baixar ningú si ell no ho vol:

«Pere, per favor», fa Toni de pensament, «que no puga davallar de l'arbre mentre que no ho mane jo».

En aqueixes, torna la muller [...] i veu aquell ser monstruós, dins el còp de la figuera, vinga menjar figues.

—Això què és? —pega un crit.

—Vine i t'ho contaré... No me l'escarotes! —diu com pot l'esclafat de l'home.

Ella entra al dormitori i Toni li explica:

—Calla, Pepeta, que he agafat un dimoni!

—Jesús-Maria-Josep! I ara què hem de fer?

—Què hem de fer, dius? —idea Toni tot somrient—. Mira: agafa diners, corre a la casa de la vila i encarrega a l'agutzil de fer de seguida un pregó: que tots els xiquets del poble que vulguen, que vinguen amb pedres a acantalejar el dimoni. Per cada cantalada que li endevinen, els donaré una figa rebecada de la meua figuera. [...]

En Cua-roscada es va veure perdut. Les pedres brumien per dins del fullatge lletós i aromàtic de la figuera, i ell, sorprès, tirà a baixar-se'n, però notà que tenia els peus aferrats als cimals on s'apuntalava i no podia fer el menor moviment de fugida. I, de tant en tant, li n'endevinaven una. Oi, oi! Aquest cantal en l'esquena, aquella pedra en el cap; ací trinxet, allà blaüra, més enllà un vertader botern!

—Ferrer, bon ferrer! —cria el nafrat amb tot el lleu—. Que no tiren més pedres, que et done paraula de no tornar per tu, ni jo ni ningú! (Valor 1975: 197-198).

I així va ser com Toni va burlar també el dimoni En Cua-roscada. Quan, passats els anys, el ferrer per fi mor de vell, demana a la seua dona Pepeta que li pose dins del taüt «les mordasses d'arrancar claus, un bon martell i un grapat de claus mullats en aigua beneïta». I, clar: considerant-ne els antecedents, quan arriba a l'infern els dimonis li'n tanquen les portes...

Ell que m'arriba, en una fosca que feia por, creuada només per la fulgor dels llamps, a les portes de l'infern. I gran fou la seua sorpresa, perquè les trobà tancades i sorribaldades i, per les mostres, apuntalades per dins, car els dimonis li havien pres por i es negaven a rebre'l. [...]

—No, no!

—Ací, no!

—Fora!

—Puja-te'n al cel, o als llimbs!

—O torna-te'n a Bèlgida.

El Dimoni Major, que no el coneixia personalment, va i diu:

—Xe, vaig a guaitar per aquella finestreta i veure quina planta té.

I, en efecte, obre i trau el cap per la finestreta, i, a l'acte, pem!, Toni, rient rient que queia de tò del goig, li pega mordassada i li arranca mig nas.

—Ai de mi, quin salvatge! —brama Satanàs, i es retira de la finestreta i la tanca tot horroritzat.

—Tireu-lo, tireu-lo d'ací! —mana, encara boig de dolor i rajant sang del nas, una sang negra—. Obriu les portes i arruixeu-lo amb totes les flames de l'infern!
 Mentrestant, sentien uns cops estranys en les portes i finestres.
 —I si se'ns cola dins? —pregunten uns dimonis.
 —Sí, sí; teniu raó... ¡Traeu pel finestró la mànega de les flames!
 Tiren a obrir el finestró de la porta, però no poden.
 —Què passa?
 —Ara ja esteu aviats! —cria Toni amb veu de tro des de fora—. Us he clavatejat portes i finestres amb claus mullats en aigua beneïta. Arrimeu-vos-hi si podeu!
 L'infern quedà tancat a pedra-puny, i per allò dels claus, beneïts tan intensament, els diables no podien ni acostar-se a desclavar les ventalles (Valor 1975: 201).

Ja s'entén: al final el ferrer de Bèlgida, gràcies a les successives argúcies contra els variats dimonis, acabarà arribant al cel on, després de convèncer Jesucrist i sant Pere amb nous enginyers, aquest últim «el deixà entrar per fi a gaudir de la felicitat eterna» (Valor 1975: 203).

Com l'oncle Porra, Pauet i Toni, també Bernadet, el personatge protagonista de la rondalla «El xiquet que va nàixer de peus» (una combinació dels tipus ATU 930, «The Prophecy»; i 461, «Three Hairs from the Devil's Beard»), aconsegueix arribar a l'infern, establir un contacte amb el mateix dimoni, eixir-ne ben parat i aconseguir-ne un profit determinat. Serà en la segona part de la rondalla, quan el rei li encarregarà, com a requisit per a merèixer el matrimoni amb la seua fillastra, la princesa Carmesina, la proesa d'anar a l'infern i portar-li «els tres cabells d'or del dimoni» (Valor 1975: 285). Quan l'intrèpid Bernadet hi arriba després del sabut viatge iniciàtic, de seguida aconsegueix guanyar-se la complicitat d'un entranyable i benefactor personatge matriarcal: «la mestressa de l'infern».

Toc toc!

—Qui és? —va sentir que preguntaven dins.

—És ací cal dimoni?

S'obrí una espiera de la porta. Hi va aparèixer una lletja cara de vella.

—Sí —li va respondre—, està de viatge. Passeu, passeu tanmateix.

La porta es va entreobrir i Bernadet va entrar.

Allí feia calor de forn. Cap a dins, hi havia un corredor tot vermell, ple de flames i guspires; a mà dreta, l'estatge de la vella, la qual era ni més ni menys que la mestressa de l'infern (Valor 1975: 291).⁸

Quan el dimoni arriba a l'infern, la mestressa converteix Bernadet en puça per poder-lo amagar en un plec de la falda:

8 Tot i que citem sempre per la versió definitiva de les *Rondalles valencianes* en els dos primers volums de l'*Obra literària completa* d'Enric Valor (Gorg, 1975 i 1976), cal advertir que la primera edició d'«El xiquet que va nàixer de peus» és en *Meravelles i picardies. Rondalles valencianes*, 1 (Valor 1964: 97-138).

En això estaven, que es va sentir un gran estrèpit a la porta, l'olor de sofre de l'infern es va pronunciar més, i el dimoni rodava la clau, obria i entrava, pegant bufits i fent el tararot com sol ell.

—Torna't puça! —havia invocat ja la mestressa, i Bernadet es tornà puça i, de quatre bots, s'amagà en un plec ben amagat de la falda de la vella.

El dimoni venia mig nuet, renegant perquè aquell dia no havia pescat cap ànima; duia la cua roscada i les banyes polsoses del viatge. Es va asseure en una altra cadira de ferro al costat de la mestressa (Valor 1975: 292).

Amb les pertinents argúcies, la mestressa no solament l'enganya per arrancar-li els tres pèls d'or que Bernadet necessita, sinó que aconsegueix, també, extraure-li una informació estratègica a propòsit de diferents misteris que el protagonista s'ha anat trobant de camí a l'infern, com ara els referits a una font que rajava oli i ha deixat de fer-ho:

La vella començà a esplugar-lo, i ell es va abeltir de seguida. I quan ella m'ho veu, pèm!, li pega estirada i li cull un cabell d'or.

—Oi, mala dona! Què fas? —va escriu l'animalot.

—No t'enfades... És que m'he adormit jo també i he tingut un somni...

—Quin somni?

Bernadet, fet puça, estava blau de riure i no perdia punt.

—Que hi ha una font en un poble del desert —va explicar la vella—, i, abans, aquesta font rajava oli i ara no. [...]

—Quins ases que són en aqueix poble —va comentar—. Si descobrien l'alcalvó de la font, hi trobarien una serp com la soca d'un pi que es beu tot l'oli i no en deixa eixir ni gota (Valor 1975: 292-293).

També el cas d'una pomera que ha deixat de fer les pomes d'or que abans feia:

Dit açò callà, i, al poc, Bernadet va sentir un ronc fort. És que el dimoni s'havia adormit una altra volta.

La vella li torna a pegar estirada i li trau un altre cabell d'or.

—Calla, no t'enfades... És que m'havia tornat a adormir jo també... He somiat...

—Què?

—Que hi ha una pomera molt gran...

—Ho, hooo! —rigué el dimoni—. Sí, ja ho sé, una pomera que feia pomes d'or, en el poblet de la Fi del Món.

—Ara no en fa.

—És clar —conclougué el dimoni—; mentre no li traguem un gripau gros com un carro que li rosega les arrels, no faran res (Valor 1975: 293).

I, en tercer i últim terme, el fet que ningú no relleva mai el barquer del riu de l'Infern:

Es va tornar a adormir. La vella s'esperà bona mitja hora a traure-li el tercer cabell d'or i posar-li la tercera qüestió. ¡No era cosa de molestar-lo massa sovint i que ho enviàs tot a

pastar fang! Quan el va creure ben descansat, li arrancà el tercer cabell i va amagar-se'l en la butxaca junt amb els altres dos. El dimoni pegà una respirada fonda i va esbarrallar els ulls. —Ahhh! —va badallar i tot. I es gratava el tòs—. Em fa mal ací... No sé; com si tingués tres picades...

—Això deu ser dels mals hostals que freqüentes. [...] Ah... Escolta. Abans que te'n vages... Tinc una quimera: sempre que trac el nas a la porta, veig el mateix barquer passant la gent pel riu... Deu fer vint, o potser trenta anys. ¿Que no hi ha qui el relievi?

—Aquell clofoll? —va bramar el dimoni—. ¡Bé s'ho té merescut per ignorant i servicial! Però ni lo digueu [sic] res. Si ell ho sabia... No té més que donar al primer que arribe el rem amb la mà esquerra i que el viatger li l'agafe amb la dreta... (Valor 1975: 293-294).

Ni cal dir que aquesta informació sobre la font que raja oli, la pomera de les pomes d'or i el barquer de l'infern es demostrarà decisivament valuosa, juntament amb els tres pèls d'or aconseguits, per a la resolució feliç del relat: tot gràcies al pobre dimoni hàbilment enganyat. Però no molt més reeixida és la imatge que Enric Valor ens reporta del «dimoni de la Blasca», a qui en un determinat moment s'encomanen Girgolaina i Murgulina, les germanastres d'Abella, la protagonista de la versió valoriana del tipus ATU 425C, «Beauty and the Beast». Aquest «dimoni de la Blasca», que és l'encarregat de «posar verí en el cor de les germanastres», es demostrarà, com la resta dels dimonis de les *Rondalles valencianes*, poc espavilat i eficient si tenim en compte que la protagonista, «Abella», en la resolució del relat, no solament no trobarà la perdició que les germanastres Girgolaina i Murgulina li desitgen, sinó que guanyarà el secret de la felicitat i la fórmula de la veritat per a redimir la maldat «dins els cors dessucats» d'aquestes ambicioses, vanitoses i envejoses germanastres.

—¡Jure pel dimoni de la Blasca —va dir llavors la Girgolaina— que no pararé en torreta fins que no li procure la perdició! Tu què en dius?

—Que ho jure també! —s'ajustà a tot la Murgulina [...]

Tanmateix, el dimoni de la Blasca es veu que no parava, d'allà dalt de la seua penya, de posar verí en el cor de les germanastres (Valor 1976: 118).⁹

I igualment, aquest dimoni de la Mariola es demostra molt poc eficient quan les germanastres, «al bosc de la Penya de la Blasca [...], agenollades davall una motada d'esbarzers que hi havia en un ixent, deien totes engrescades de maldat»:

—Dimoni de la Blasca, no permetes que Abella trobe l'anell (Valor 1976: 121).

Fet i fet, a pesar d'aquesta imploració satànica, el dimoni de la Blasca no podrà evitar que Abella prompte recupere l'anell en qüestió, gràcies al prodigi d'un gall i una gallina que parlen:

⁹ Citem, com sempre, per la versió definitiva de les *Rondalles valencianes* en el dos primers volums de l'*Obra literària completa* d'Enric Valor (Gorg, 1975 i 1976), tot i que la primera edició d'«Abella» va ser en *Meravelles i picardies. Rondalles valencianes*, 1 (Valor 1964: 169-204).

I mentre que les gallines menjaven, va anar guaitant les potetes, i va veure al final que la gallina tova portava a guisa de polsera el seu anell. Me l'agafa sense titubeigs de cap mena i li'l trau d'una revolada (Valor, 1976, 122).

Tanmateix, en tot el repertori rondallístic de Valor, el cas en què potser més clarament es veu l'engany a què un personatge humà pot sotmetre la figura del dimoni és, sens dubte, el d'«El jugador de Petrer». I és que, en aquesta narració corresponent al tipus ATU 1184 («The Last Leaf»), el motiu de l'engany al dimoni per mitjà d'una enginyosa argúcia constitueix el nucli principal de l'argument. Perquè el relat, si bé es mira, respon a la tercera de les formes que el catàleg *The Types of International Folktales* preveu per a aquest tipus:

The devil helps a man to perform a task (by giving him Money). In return, the man is to come into the devil's power when the last leaf falls from the (oak) tree. It never falls. (The devil angrily slashes the leaves.) (Uther 2004, vol. II: 66).

Trobem, per tant, una correspondència exacta entre aquest motiu universal¹⁰ i el relat valorià ambientat a Petrer, amb una particularitat en la versió valenciana que resulta comuna amb altres versions recollides en el nostre àmbit cultural:¹¹ que en comptes de l'«última fulla» en el cas d'un arbre de fulla perenne, el tracte satànic es refereix a l'última garrofa dels garrofers. Així, doncs, com que els garrofers sempre tenen garrofes, perquè les garrofes tendres de la collita següent naixen abans que acaben de caure les garrofes velles de la collita anterior, en cap moment de l'any no es produirà la circumstància recollida en el pacte; i el dimoni, en conseqüència, mai no podrà emportar-se l'ànima del protagonista i en restarà burlat. En el cas de la rondalla valenciana que Valor ambienta a Petrer, don Pere Mestre, el jugador de Petrer, estableix un pacte amb el dimoni després d'haver-lo invocat endut per la impotència d'haver perdut quasi tot el patrimoni en el joc:

—Com m'he vist i com em veig! —digué en veu baixa, però molt amargat. I tot seguit va afegir: —¡Cal que em faça ric, com siga!

Una idea esgarrifosa va creuar pel seu cervell xardorós.

—¡Si em feia ric altra volta —prometé en forta veu—, donaria la meua ànima al dimoni! [...]

Don Pere, en aquell moment, deixà d'oïr la remor de la tempesta, perquè s'havia quedat ert d'admiració, que no de por, puix que ell era valent de debò i, a més, ara estava desesperat.

10 El tipus ATU 1184, si més no, ha estat documentat en les cultures següents: letona, lituana, sueca, danesa, francesa, castellana, catalana, neerlandesa, frisona, flamenca, alemanya, austríaca, hongaresa, txeca, eslovena, polonesa i russa.

11 El tipus ATU 1184 presenta, en català, a més de la versió de Valor, aquestes altres: «El fruit del garrofer», de Cels Gomis (2015: 81); «Abre singular o el dimoni enganyat», de Francesc Martínez i Martínez (1947: 289-297); «L'home que va enganyar el dimoni», de Maria Joana Minguet Itarte (2006: 47-51); i «Pactes amb el dimoni. El garrofer», de Jordi Raül Verdú (2006: 125-126).

S'havia quedat esbalaït, diem, perquè, a la punta del corredor que d'allí partia, a la mitja claredat que feia el llum d'oli que duia a la mà, va distingir un cavaller alt, ben abillat, de refinat aspecte, que s'inclinava en una noble i lleugera reverència.

—M'heu cridat, don Pere?—va dir al mateix temps.

—Sí, sí; us he cridat —va respondre l'hereu tot seré. I pensà de seguida: «Estic en presència del dimoni», cosa que l'alegrà—. Passeu, si us plau —pregà polidament.

I va menar el misteriós visitant al seu escriptori, que no era pas lluny. Vora la magnífica taula que hi havia, prengueren tots dos seient en còmodes i artístiques cadires de braços de fusta negra.

—Encara que ja us ho suposareu, us haig de dir que jo sóc el dimoni —es presentà la visita— i em diuen Capralenc el Fi.

Don Pere digué la veritat: que se n'alegrava molt.

—He sentit dir que voleu ser ric —preguntà molt finament i indirecta aquell agent de l'infern (Valor 1976: 199-200).¹²

En aquest moment de necessitat i desesperació, don Pere accepta el pacte que el dimoni li ofereix, de facilitar-li una bossa de monedes que el farien ric guanyant sempre en el joc a partir d'aquell moment, a canvi de lliurar-li l'ànima a partir del terme de deu anys. Però hi proposa una perspicaç condició:

—Bé —advertí don Pere—; però us vull posar una petita condició. Us donaré l'ànima, tot volenter, a partir dels deu anys comptats des d'avui, i ja més igual un any més o menys; però no podeu venir per ella més que quan no hi haurà garrofes en els garrofers.

—I quin capritxo? —somrigué el diable.

És que jo he estat un gran colliter de garrofes —es justificà l'hereu—, i fóra molt dolorós per a mi anar-me'n quan encara fossen a l'arbre. Ja compreneu: manies de terratinent.

—No hi tinc res a oposar —atorgà el dimoni. I ho consigna com volia don Pere en el curiós pergami (Valor 1976: 202).

Quan deu anys després don Pere ja ha guanyat una fortuna en el joc, s'ha casat i ha aconseguit formar una família feliç amb tres fills i una filla, el dimoni Capralenc tornarà a cobrar-se l'ànima compromesa. Però —ja s'entén— la clàusula subscrita («quan no hi haurà garrofes en els garrofers») impossibilitarà l'execució de la transacció apaulada, de manera que el dimoni en quedarà irremissiblement desenganyat i —com diria Alcover (1957: 30)— «blau de ràbia»:

I l'hereu, amb cara afable, mostrà al dimoni les garrofetes tendres que hi havia agafades per totes les branques, des de les grosses fins a les fines, i alguns pomells també que en creixien apegats als potents cimals.

—Què és això? —botà el diable tot desconcertat.

—No s'ha complit el terme fixat, Capralenc —sentencià en veu forta don Pere—, perquè el garrofer és un arbre que no para mai: quan no en té de madures en té de verdes!

¹² Citem, una vegada més, per la versió definitiva de les *Rondalles valencianes* en el dos primers volums de l'*Obra literària completa* d'Enric Valor (Gorg, 1975 i 1976), tot i que la primera edició d'«El jugador de Petrer» va ser en *Meravelles i picardies. Rondalles valencianes, II* (Valor 1970: 145-162).

—Brrrr! —comença a bramular Capralenc, i tot el seu posat de cavaller infernal se'n vingué a terra, per a eixir la fera que era en veritat. Es rebolcà, s'esguellà l'abillat vestit, tirà el capell dins d'un sequiol, i botava i rebotava esgarrinxant-se contra les branques d'aquell arbre desconegut, d'aquell garrofer del cel, que l'havia enganyat (Valor 1976: 209).

Constatem, per tant —a tall de conclusió—, que el dimoni, a pesar dels terribles atributs que en termes religiosos se li haurien de pressuposar com a representació i encarnació del mal, ofereix, a l'hora de la veritat, un component lúdic, festiu, divertit i desimbolt en l'imaginari popular valencià: amb un toc atractiu d'ingenuïtat i innocència que sembla fet a mida perquè puga ser degudament burlat i enganyat amb les armes de l'enginy i la picardia. D'alguna manera els dimonis nostrats poden arribar a incentivar, fins i tot, més que no la por i l'ortodòxia d'una submissió resignada al poder i a l'ordre, una actitud heterodoxa, reivindicativa de la creativitat i la llibertat, en certa mesura partidària de transgredir les normes de la quotidianitat en pro d'uns qualssevol interessos aventurers.

D'aquesta manera, sense anar més lluny, el repertori de dimonis que apareix en les *Rondalles valencianes* d'Enric Valor —Capralenc el Fi (en «El jugador de Petrer»); Banyatorta, Potallarga, Cua-roscada (en «El ferrer de Bèlgida»); el Dimoni Major (en «El llenyater de Fortaleny»); el dimoni dels tres cabells d'or (en «El xiquet que va nàixer de peus»); el dimoniet del dimoni (en «El dimoni fumador»); el dimoni de la Blasca (en «Abella»), etc.— demostren ben a les clares que la coneguda dita popular «A qui es burla, el dimoni li furga» ben podria admetre, en l'àmbit de la fantasia popular valenciana, una formulació alternativa amb la inversió dels termes: «Qui hi sap furgar, del dimoni se'n pot burlar.» Perquè el dimoni, com a representació del mal —hi volem insistir—, sembla sempre dissenyat, en l'univers fantàstic mediterrani, per a ser ridiculitzat i burlat amb les armes de l'enginy i de l'argúcia. D'aquesta manera, el mal no és necessàriament oposat o combatut amb el bé, sinó —ben altrament— domesticat, ensinistrat i instrumentalitzat per mitjà de l'astúcia, l'habilitat, la picardia, la intel·ligència i l'engany.

Una anàlisi mínimament detinguda de la representació etnopoètica del mal en els dimonis de l'imaginari popular valencià —els pobres, irrisoris, divertits, mofats i escarnits dimonis nostrats— deixa entreveure, conseqüentment, els encontorns d'una moral alternativa en què la pràctica del mal (una pràctica llesta, mesurada i arterosa del mal) no és inflexiblement i taxativament condemnada, prohibida i penada. Ans al contrari: s'hi val temptejar-lo, el mal. I, quan l'ocasió és propícia, aprofitar-ne les possibilitats pràctiques esgrimint-hi la sagacitat i l'espavilament pertinents.

Aquesta és la qüestió: els dimonis, divertits i enjogassats més que no terribles i apocalíptics, són indefectiblement burlats i ridiculitzats pels herois i les heroïnes en el corpus de les *Rondalles valencianes* d'Enric Valor —i, en general, en el conjunt de la fantasia popular valenciana. Difonen un codi moral flexible, relativista, positiu, realista, utilitari. Pragmàtic. I evidencien, d'aquesta manera, que contràriament a les

pressuposicions simplistes i maniquees que sovint es projecten en les estimacions apriorístiques dels codis morals de la literatura popular, hi ha, ultra les aparences, la propugnació de valors ètics, laxos i amables —pràctics, positius i realistes—, que concedeixen un cert marge (un marge cert!) a la rebel·lia, la inventiva, l'heretgia, l'habilitat, l'hedonisme, la creativitat, la jocositat i l'humor. En definitiva: una ètica que resulta perfectament conciliable i coherent amb les posicions vitalistes d'un intel·lectual com Joan Fuster —l'intel·lectual valencià escèptic, relativista i heterodox per antonomàsia—, que no s'estava de reivindicar: «Entre el bé i el mal, aflictiu, podríem aspirar a l'alegria.» (Fuster 1985: 85)

A això, precisament, inviten els burlats dimonis nostrats que apareixen recreats en les *Rondalles valencianes* d'Enric Valor: a pensar, molt humanament, que el mal és una quimera que es deixa temptejar. I que, festejant-la amb enginy, se'n pot traure, fins i tot, un cert profit. Talment com si, ençà i enllà dels valors absoluts del bé i del mal, de la mà d'un cert relativisme moral s'hi valguera a reivindicar i posar en pràctica una mena d'ètica de la picardia —pessic de la vida.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. M. (1957): *Rondaies mallorquines d'en Jordi des Recó*, Tom. XVI, Palma, Moll, [La primera edició de la rondalla «Guardau-vos de pedra rodona, de ca qui no lladra i d'homo roig», en què apareix l'expressió citada, és de 1897].
- FUSTER, J. (1985): *Sagitari*, València, Diputació de València.
- GOMIS I MESTRE, C. (2015): *Les rondalles de Cels Gomis i Mestre* (ed. d'Emili Samper), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, F. (1947): *Còses de la meua terra (La Marina). Terça tanda i darrera*, València, Vives Mora. [Hi ha edicions facsímils de 1987 (Altea, Aitana Editorial) i 2012 (Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert)].
- MINGUET ITARTE, M. J. (2006): *Hi havia una vegada...*, Ulldecona, Maria Joana Minguet Itarte.
- ORIOL, C.; PUJOL, J. M. (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*, Barcelona, Departament de Cultura. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana.
- UTHER, H.-J. (2004): *The Types of International Folktales. A classification and Bibliography*, Hèlsinki, Suomalainen Tiedeakatemia, 3 vols.
- VALOR, E. (1964): *Meravelles i picardies. Rondalles valencianes*, I, València, L'Estel.
- (1970): *Meravelles i picardies. Rondalles valencianes*, II, València, L'Estel.
- (1975): *Obra literària completa*, vol. I, València, Gorg.
- (1976): *Obra literària completa*, vol. II, València, Gorg.
- (1999): «Lectio del Dr. Enric Valor», dins VICENT SALVADOR i HEIKE VAN LAWICK (ed.), *Valoriana. Estudis sobre l'obra d'Enric Valor*, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, p. 19-24.
- VERDÚ, J. R. (2006): *Una nit prop del foc*, Alcoi, Marfil.